

УДК 37(091)(477)"1956/1991":37.015.31-058.862
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-1.8>

Г. М. Лялюк

orcid.org/0000-0002-4819-6247

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах
Львівського державного університету внутрішніх справ

ОПІКА ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ (1956–1991 РР.)

У статті актуалізовано проблему виховання дітей-сиріт, які перебувають у державних закладах опіки, необхідність впровадження інноваційних підходів із метою надання професійної допомоги дітям-сиротам на основі науково обґрунтованих концепцій виховання. Представлено огляд наукових досліджень сучасних вчених, які висвітлюють історичні аспекти проблеми опіки та виховання дітей-сиріт в інтернатних закладах освіти в Україні (1956–1991 рр.).

Окреслено специфіку організації виховання дітей-сиріт в інтернатних закладах освіти, діяльність органів державної влади у сфері соціального захисту дітей. Охарактеризовано основні тенденції в системі опікунсько-виховних інституційних установ (1956–1991 рр.).

Виокремлено позитивний педагогічний досвід організаційно-виховної роботи з дітьми-сиротами. У педагогічному процесі шкіл-інтернатів застосовувались різноманітні методи, які сприяли формуванню свідомості вихованців, а саме: бесіда, роз'яснення, приклад, наслідування (взірцям); обговорення подій, фактів, книг, перегляд кіно і діафільмів, телевізійних передач і театральних вистав та ін. Ефективним методом морального виховання вважається приклад. Розвиток свідомої дисципліни дітей був одним із ключових завдань інтернатних закладів. Стимулювання вихованців до суспільно корисної, самообслуговуючої праці здійснювалося шляхом організації соціалістичних змагань: між класами, «загонами», «ланками», а також шляхом матеріального заохочення, яке отримували вихованці внаслідок продуктивної праці в майстернях. Серед методів контролю та аналізу ефективності виховання у школах-інтернатах велику увагу вихователі приділяли педагогічному спостереженню, аналізу результатів суспільно корисної роботи, виконанню доручень.

Звернено увагу на недоліки в системі виховної роботи інтернатних закладів освіти. Зокрема, в дитячих будинках та школах-інтернатах насаджувалися заорганізованість, однаковість, педагогічний диктат. Виховання ставало формальним, не враховувалися психологічні аспекти розвитку дітей, не здійснювалася спеціальна підготовка дітей-сиріт до постінтернатної адаптації й інтеграції. Зазначено, що у період 1985–1991 рр. в Україні відбулася модернізація змісту, форм і методів опіки та виховання до більш гуманістичного напрямку соціальної політики й урахування міжнародного досвіду утримання дітей-сиріт.

Ключові слова: діти-сироти, опіка, виховання, інтернатні заклади освіти, Україна.

Постановка проблеми. У сучасних українських реаліях дедалі гострішою стає проблема опіки та виховання дітей-сиріт. Зміни в системі інституційного догляду в напрямі до альтернативного, наближеного до сімейних форм, утримання й виховання, що декларовані Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, підсилюють актуальність забезпечення особистісного зростання дітей в умовах трансформаційних змін й оновлених форм державної опіки.

Інтернатні заклади освіти протягом десятиліть акумулювали значний досвід опікунсько-виховної роботи з дітьми-сиротами, кількість яких, на жаль, в Україні не зменшується внаслідок складної соціально-економічної ситуації. Необхідною постає проблема впровадження інноваційних підходів із метою надання професійної допомоги дітям-сиротам на основі науково обґрунтованих концепцій виховання.

Дослідження проблеми опіки та виховання дітей-сиріт в інтернатних закладах освіти (1956–1991 рр.) допоможе усвідомити їх роль у подальшому вдосконаленні системи суспільного виховання дітей, з урахуванням реалій сьогодення, у вимірі нової парадигми освіти на основі переосмислення її пріоритетів і цінностей, формування нових концептуально-методологічних підходів до опікунсько-виховної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти опіки та виховання дітей-сиріт вивчали в історико-педагогічних (С. Бадора, Р. Волянчук, А. Наточій, І. Пługатор, Л. Фуштей), психолого-педагогічних вимірах (О. Антонова-Турченко, Л. Волинець, А. Капська, І. Пеша, Б. Ступарик). Комплекс питань організації виховної роботи в дитячих будинках та інтернатах представлено в роботах М. Бардишевської, О. Березної, Н. Павлик, проблеми соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами висвітлили

такі вчені, як С. Курінна, В. Оржеховська, І. Пеша, А. Полянничко, Л. Цибулько та ін.

Проблеми змісту виховної діяльності інтернатних закладів освіти на теренах України в період (1956–1991 рр.) висвітлено у працях Б. Кобзаря, М. Плоткіна, В. Ципурського, В. Слюсаренка. У контексті нашого дослідження інтерес становлять дослідження В. Покася «Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні» [1], в якому відображено організаційні засади відкриття шкіл-інтернатів в Україні та методологію виховного процесу, дослідження Н. Султанової «Теорія і практика соціального виховання в інтернатних закладах освіти України (1956 – початок ХХІ ст.)» [2], Т. Янченко «Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» [3] та ін.

Попри значний інтерес дослідників до окремих питань ретроспективного досвіду опікунсько-виховної діяльності інтернатних закладів освіти, наукові розвідки з проблем виховання дітей-сиріт у вибраних хронологічних межах розкривають або поодинокі питання організаційного змісту, або масштабні напрацювання з проблем теорії і практики сучасної системи інтернатного утримання й виховання дітей. Саме в цей період відбувалися розбудова й поширення всією територією України системи інтернатних закладів освіти, а ідеї соціального виховання набули значного теоретичного обґрунтування і практичного застосування. Більшість авторів вказують на суттєві недоліки такої форми життєвого устрою дітей-сиріт, наголошуючи, що навчання і виховання дітей-сиріт у таких закладах призводить до проблем особистісного зростання дітей, деформації процесу соціалізації та адаптації.

Проблематика опіки та виховання дітей-сиріт, які перебувають у державних закладах опіки, актуалізує потребу критичного переосмислення історичних витоків виховання дітей зазначеної категорії. Сучасна реформація інтернатних закладів освіти разом із пошуком та змінами парадигм опіки та виховання дітей-сиріт зумовлює необхідність відродження позитивного досвіду опіки та виховання соціально незахищених категорій дітей. Спадкоємність ідей, що стосуються позитивних сторін розвитку дітей-сиріт у державних закладах опіки уможливорює прогностичне значення ретроспективного аналізу основних концептуальних положень виховання з метою виявлення орієнтирів його запровадження в умовах реформування інституційних установ.

Мета статті – висвітлити особливості опікунсько-виховної діяльності інтернатних закладів освіти в Україні (1956–1991 рр.), виокремити позитивні сторони та недоліки інституційних форм опіки та виховання дітей-сиріт.

Виклад основного матеріалу. Для нашої наукової розвідки актуально зосередити увагу на конструктивному аналізі опіки та виховання дітей-сиріт в інтернатних закладах освіти України (1956–1991 рр.), проте для ґрунтовнішого розуміння означеного коротко звернемося до передумов опіки й виховання дітей-сиріт окресленого періоду.

Початок розвитку державної опіки дітей-сиріт припадає на роки громадянської війни (1918–1920), коли становище дітей цієї категорії значно погіршилося. Попри турботу і опіку, держава мала пріоритет у вихованні дітей, а родина відсувалася на другий план.

У 20–30 рр. в Україні сформувалася досить гнучка, нестандартна система дитячих опікунсько-виховних установ для дітей-сиріт: дитячі будинки, дитмістечка, приймальники, дитячі гуртожитки, сільськогосподарські колонії. Залежно від розвитку й ступеня педагогічної занедбаності дитина направлялася саме в ту установу, що найбільше підходила для неї. Дитячі будинки стали освітньо-виховними установами, в яких навчання вихованців поєднувалося з добре організованою продуктивною працею. Для них були характерні гуманна атмосфера, демократичне (через самоврядування) рішення всіх питань, педагоги працювали на принципах довіри й духовної близькості до вихованців. Процес освіти й виховання відштовхувався від інтересів дитини й удосконалювався в міру розвитку вихованця, що стимулювався продуктивною працею. Ці установи широко взаємодіяли із середовищем, несли культуру праці й побуту [4, с. 162].

Однак із кінця 30-х рр. починається погіршення ефективності педагогічної діяльності з дітьми-сиротами в умовах інтернатних установ: панування політизованих ідей виховання, монополізація державою функції виховання підростаючого покоління призвели до повної ізоляції дитячих будинків від громадського життя, до домінування в більшості з них авторитарних педагогічних систем. Із того часу вся різноманітна система форм і засобів влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, була уніфікована і зведена до системи будинків дитини і дитячих будинків-інтернатів [5].

Друга світова війна викликала різке збільшення кількості сиріт у всьому світі. У країнах колишнього Радянського Союзу в перші роки війни сотні дитячих будинків були перевезені з прифронтових районів у тиллові регіони. Нові дитячі будинки відкривалися для дітей-сиріт, вивезених із фронтних областей, дітей, що втратили батьків, дітей фронтовиків. Дитячі будинки стають пріоритетною формою підготовки дітей-сиріт до суспільної асиміляції та адаптації. Так, у 1944 р. в дитячих будинках було близько 534 тисячі дітей. До кінця

1945 р. тільки для дітей загиблих фронтовиків було відкрито 120 дитячих будинків, у них виховувалися близько 17 тисяч дітей [3].

Після Другої світової війни головною у житті дитячих будинків і шкіл-інтернатів продовжувала залишатися праця. Дитячий будинок як одна з форм державного піклування дітей-сиріт був визнаний кращим типом освітньо-виховної установи, який найбільше відповідав цілям комуністичного виховання дітей, що мали потребу в допомозі держави. За даними 1950 р., у СРСР налічувалося 635 900 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [1, с. 124].

Реалізуючи рішення XX з'їзду партії, ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР 29 червня 1956 р. прийняли Постанову № 738 «Про організацію шкіл-інтернатів в Українській РСР», призначенням яких було «розв'язання на більш високому рівні завдання підготовки всебічно розвинених, освічених будівників комунізму» [6, арк. 3].

Термін «інтернат» у перекладі з латини (*internus*) означає «внутрішній» та тлумачиться як: 1) «гуртожиток при навчальному закладі; 2) закритий навчальний заклад, в якому учні навчаються й живуть [7, с. 148]. Починаючи з 1956 р. в Україні школа-інтернат – це загальноосвітній заклад, в якому діти навчаються й живуть. Навчання проводилося за планами й програмам середньої школи. Крім учителів, у школах-інтернатах працює штат вихователів. Поряд із навчальною проводиться клубно-гурткова, суспільно корисна й трудова, ігрова й спортивна робота. Приймати передбачалося інвалідів, дітей одиноких матерів, сиріт.

Дослідниця І. Плугатор зауважує, що упродовж 1956–1985 рр. відбулися істотні зміни в структурі закладів державної опіки дітей-сиріт у напрямі розбудови мережі інтернатних закладів, що відповідало загальносоюзній стратегії опіки та призвело до створення системи опіки в Україні. Зокрема, дослідницею виокремлено такі зміни в розвитку інтернатних закладів в Україні у 1956–1990 рр.:

1956–1965 рр. – організація шкіл-інтернатів як основних державних опікунських закладів, значне розширення їх мережі (з 47 до 544 одиниць);

1965–1976 рр. – розпочато процес профілювання шкіл-інтернатів відповідно до потреб різних категорій хворих дітей і підлітків;

1976–1981 рр. – завершення створення оптимальної мережі шкіл-інтернатів;

1981–1990 рр. – реорганізація мережі неповних середніх інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в середні загальноосвітні школи-інтернати.

Структура закладів опіки дітей в Україні (1956–1985 рр.) показує різноманітність тогочасних видів і форм опіки. Так, повній опіці відповідали такі основні форми, як усиновлення, опікунство, заклади інтернатного типу, а частко-

вій – дитячі майданчики, школи з продовженим днем, цілодобові ясла-садки, робота за місцем проживання, сімейний відпочинок, літнє оздоровлення тощо [8, с. 5].

У другій половині 50-х – у 60-ті рр. велика увага приділялася вдосконаленню навчально-виховного процесу в школах-інтернатах загального типу. Якісно змінювався педагогічний склад, розроблялися нові підходи до питань навчання, виховання дітей, практикувалися нові форми, методи й засоби навчання, змінювалися зміст і структура навчального процесу. Майже всі завдання виховання дітей в інтернатних навчальних закладах зосереджували увагу на цінності кожної окремої людини (дитини) і її значенні для суспільства й суспільного розвитку. Їх реалізація мала сприяти досягненню людиною найвищої цінності – «бути корисною суспільству», всі школи-інтернати мали активно долучатися до виховання нового покоління людей.

У 1956 р. – першій половині 60-х рр. XX ст. в педагогічному процесі шкіл-інтернатів застосовувалися різноманітні методи, які сприяли формуванню свідомості вихованців, а саме: бесіда, роз'яснення, приклад, наслідування (взірцям); обговорення подій, фактів, книг; перегляд кіно і діафільмів, телевізійних передач і театральних вистав та ін. Ефективним методом морального виховання (як і інтернаціонального, трудового, естетичного тощо) вважався приклад. Виховували дітей зазвичай на прикладах революційних подій, бойових і трудових традицій українського народу. З-поміж методів організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки значну увагу надавали вправам, привчанням, педагогічній вимозі, колективній думці. Для стимулювання діяльності та поведінки вихованців організовували змагання, заохочення, покарання, осуд негативних дій/поведінки. Розвиток свідомої дисципліни дітей був одним із ключових завдань інтернатних закладів. Стимулювання вихованців до суспільно корисної, самообслуговуючої праці з перших днів їх утримання у школі здійснювалося шляхом організації соціалістичних змагань: між класами, «загонами», «ланками», а також шляхом матеріального заохочення, яке отримували вихованці внаслідок продуктивної праці в майстернях [2, с. 189]. Варто зауважити, що серед методів контролю та аналізу ефективності виховання в школах-інтернатах велику увагу приділяли педагогічному спостереженню, аналізу результатів суспільно корисної роботи, виконанню доручень, що, очевидно, сприяло ефективності педагогічної роботи.

У другій половині 50-х – у 60-ті роки значна увага також приділялася вдосконаленню навчально-виховного процесу в школах-інтернатах загального типу. Якісно змінювався педагогічний склад, розроблялися нові підходи до питань навчання, вихо-

вання дітей, практикувались нові форми, методи й засоби навчання, змінювалися зміст і структура навчального процесу. Досліджуючи проблему функціонування інтернатних установ освіти в УРСР у цей час, науковець В. Покась зазначає, що інтернатним закладам «вдалося знайти оптимальні форми освітньо-виховної діяльності, що відповідають їхній специфіці, створити базу для виробничого навчання, трудового й фізичного виховання, виробити ефективну систему поза-класної й позашкільної виховної роботи» [1, с. 24].

З кінця 50-х рр. окреслилася тенденція скорочення в інтернатних установах кількості біологічних сиріт, батьки яких померли, і збільшення кількості соціальних сиріт, батьки яких були живі [9, с. 34].

Дослідниця Н. Султанова зауважує, що період (1956 – перша половина 1960-х рр.) характеризувався домінуванням авторитарної системи соціального виховання дітей, відбувалося нарощування виховного потенціалу шкіл-інтернатів та адаптування визначених напрямів виховання дітей до умов авторитарно-партійного суспільства. Серед тенденцій, які впливали на організацію діяльності шкіл-інтернатів і, відповідно, на соціальне виховання в них учнів, превалювали такі: 1) взаємозв'язок соціального виховання дітей із продуктивною працею; 2) формування «нового» покоління людей шляхом залучення до самообслуговування та суспільно корисної праці; 3) професіоналізація виховного процесу через підготовку учнів із виробничих спеціальностей в інтернатах у поєднанні з трудовим навчанням [2, с. 191].

У методичних рекомендаціях щодо організації позанавчального часу вихованців інтернатних закладів обов'язковою умовою було зацікавлення дітей, залучення їх до занять і заходів за їхнім власним бажанням. Підкреслювалося, що тільки така організація діяльності позитивно впливає на емоції учнів і, як наслідок, поліпшує функціональний стан всього організму [10, с. 37]. Значна увага приділялась ігровим формам роботи на свіжому повітрі.

У 70-х рр. затвердилася практика розподілу дитячих будинків на дошкільні й шкільні. Процес підготовки вихованців до формування необхідних життєвих навичок передбачав такі напрями роботи: виховання здорового способу життя дітей через дотримання денного режиму; організація дитячого самоврядування (через піонерську та комсомольську організацію, дитячу раду інтернату); участь вихованців у позашкільному житті: відвідування предметних гуртків у школі й гуртків за інтересами в дитячому будинку; навчання й робота в підсобному господарстві й навчально-виробничих майстернях дитячого будинку з метою отримання навичок майбутньої професії [11].

Станом на 1 січня 1972 р. контингент вихованців інтернатних закладів освіти УРСР складався з: дітей-сиріт, які знаходилися на утриманні і вихованні в школах-інтернатах, – 8,6%; дітей, які були під опікою або патронажем, – 1,4%; дітей, які мали батьків, – 90%.

Серед вихованців, які мали батьків, з багатодітних сімей було 41,5%, дітей матерів-одиначок – 21,6%, дітей, позбавлених батьківської опіки, – 1,6%, дітей з інвалідністю I і II групи – 6,2%, вихованців-переростків із загальної кількості учнів шкіл-інтернатів – 1,5% [12, арк. 5].

У 1978 р. Рада Міністрів СРСР затвердила Постанову «Про організацію загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки батьків, і про поліпшення матеріального забезпечення цих дітей у школах-інтернатах і дитячих будинках» [13]. Постанова підсилювала державну опіку дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Відповідно до неї було відкрито 29 загальноосвітніх шкіл-інтернатів із дошкільними відділеннями при них, в яких виховувалося 7800 дітей [14, с. 60].

З метою «вдосконалення суспільного виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, підготовки їх до праці, створення найбільш сприятливих умов для їх всебічного розвитку і набуття ними середньої освіти» Рада Міністрів УРСР Постановою від 12 січня 1978 р. № 26 реорганізує загальноосвітні школи-інтернати в загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, та затверджує завдання з організації цих установ на 1979–1981 рр.

Друга половина 70-х рр. ХХ ст., на думку педагогічних колективів шкіл-інтернатів, характеризувалася як «роки напруженої праці, спрямованої на дальше піднесення наукового та ідейно-політичного рівня навчання, виховної роботи на основі комплексного підходу до її організації» [14, с. 61]. Протягом цього періоду завершено перехід усіх типів спеціальних шкіл на нові навчальні плани й програми, які «враховують особливості нового змісту освіти, запровадженого в загальноосвітніх школах. Навчання в допоміжних школах стало диференційованим» [14, с. 62].

Запровадження нового змісту освіти, «піднесення його ідейного й наукового рівня» сприяло підсиленню виховного впливу на дітей. Цей час «характеризувався пошуками більш досконалих форм, термінів навчання та його змістовного наповнення. Повільно, з труднощами, але неухильно наукова педагогіка, а за нею і освітянська практика, відходили від авторитарності і ставали на шлях демократизації. Цьому сприяли відповідні зміни в суспільно-політичних процесах, так звана «відлига», прогресивний дисидентський рух... І хоча компартійна система ще досить міцно

самозберігалася, зокрема й через освіту юних поколінь, внести свіжу, творчу думку в педагогічні технології прагнули як науковці, так і передові освітяни» [15, с. 327].

У 1965–1984 рр. головним завданням радянської школи вважався всебічний гармонійний розвиток особистості. Педагогічні працівники дбали про всебічний гармонійний розвиток своїх вихованців, що передбачав вплив комплексу виховних заходів та напрямів роботи з дітьми. Комплексний підхід до виховання учнів інтернатних установ республіки базувався на таких положеннях: «органічна єдність навчання й виховання, розумового і фізичного, ідейно-політичного й морального, трудового й естетичного розвитку учнів, послідовна реалізація принципів виховуючого навчання, партійного, методологічного спрямування вивчення основ наук, здійснення зв'язку навчання з життям; взаємозв'язок навчальної, позакласної та позашкільної виховної роботи; узгодженість зусиль навчально-виховних закладів, сім'ї, громадських та державних організацій, виробничих колективів, засобів масової інформації, літератури, мистецтва, кіно тощо – всіх, хто причетний до виховання молоді і всього виховного арсеналу; поєднання навчання з активним залученням школярів до посиленої продуктивної праці, до громадсько-політичної діяльності; використання всього комплексу засобів, форм і методів навчально-виховної роботи: навчальна й виробнича праця, батьківський актив, учнівське самоврядування, різних гуртків і т.п.; систематичне вивчення рівня і динаміки морального розвитку учнів, їхніх потреб і інтересів, установок, мотивів поведінки і сімейних умов та вироблення на цій основі конкретних завдань виховання й оптимальних засобів, форм і методів їх реалізації» [14, с. 152].

У 1965–1984 рр. концепція розвитку всебічної гармонійної особистості дитини в УРСР була зумовлена завданнями комуністичної партії та, відповідно, передбачала виховання комуністичної свідомості, утвердження ідеологічної моралі, трудове виховання, розвиток соціалістичного патріотизму та всебічний гармонійний розвиток «людської особи» [16, с. 5–8]. Мета соціального виховання дітей у системі інтернатних закладів освіти зазнала змін, нею стала підготовка учнів до самостійного життя та свідомого вибору професії. Уважалося, що досягти такої мети можна через виконання певних завдань, спрямованих на виховання всебічно гармонійно розвиненої особистості.

Варто звернути увагу й на недоліки у системі виховної роботи інтернатних закладів освіти. У 60-і роки в дитячих будинках і школах-інтернатах насаджувалися заорганізованість, однаковість, педагогічний диктат. Виховання ставало формальним, не враховувалися психологічні аспекти розвитку дітей, не здійснювалася спеціальна під-

готовка дітей-сиріт до постінтернатної адаптації й інтеграції. Неповною мірою була забезпечена орієнтація на розвиток індивідуально-творчих задатків особистості, урахування різних відхилень дітей-сиріт. Практично не була вирішена проблема підготовки кадрів для педагогічної роботи в закладах інтернатного типу [4, с. 166].

До середини 70-х рр. система дитячих будинків й інтернатних установ стала закритою зоною. Це пояснювалося, на погляд Б. Кобзаря, ідеологічним підґрунтям проблеми [17]. Оскільки надзвичайні заходи, розпочаті державою в перші роки радянської влади, дали змогу до середини 30-х рр. в основному покінчити з дитячою безпритульністю, в усі подальші роки – до кінця 80-х рр. – сирітство вважалося напівзакритою темою, про нього не прийнято було вголос говорити, щоб не травмувати суспільну свідомість людей. «Протягом усього ХХ століття політика нашої держави полягала в тому, щоб поміщати дітей у спеціально організовані для них установи, що може розглядатися як своєрідна резервація дітей. Тому суспільство приділяло недостатньо уваги цій категорії дітей, фактично воно не вирішувало їх проблеми, а скоріше їх «консервувало» [17, с. 195].

Період розвитку соціального виховання дітей із другої половини 1960-х – 1990 р. характеризується як суспільно-прагматичний, оскільки шляхом виховання дітей намагалися сформувані в них світогляд і відповідні знання, що мають безпосереднє відношення до життя й здатності в соціальний спосіб задовольняти потреби суспільства. Це призвело до спаду ефективності соціального виховання, загострення проблем задоволення особистісних потреб вихованців в асоціальний спосіб. Траплялися факти застосування неприпустимих вкрай жорстких та антипедагогічних засобів виховного впливу, що засвідчувало нестачу як гуманістичних технологій виховання, так і кваліфікованого педагогічного персоналу шкіл-інтернатів. Недоліки у виховній роботі закладів інтернатної освіти мали негативні наслідки. Так, на початку 80-х рр. ХХ ст. набула значних масштабів проблема втеч, бродяжництва вихованців інтернатних установ [2, с. 212].

Серед позитивних тенденцій зазначеного періоду в аспекті проблеми опіки та виховання дітей-сиріт варто зазначити прийняту в 1987 р. Радою Міністрів СРСР постанову про поліпшення навчання і виховання дітей-сиріт та дітей з особливими потребами, яка визначила правовий захист цих категорій дітей, була спрямована на зміцнення матеріальної бази закладів інтернатного типу. Значну медичну, психолого-педагогічну і матеріальну підтримку дитячим будинкам та школам-інтернатам надавав створений у той час Дитячий фонд. За його ініціативи створюється принципово

нова форма піклування про дітей, які лишилися без опіки батьків, – сімейний дитячий будинок. В основу форм і методів виховання в цих закладах було покладено соціально-педагогічну ідею відомого австрійського громадського діяча і педагога Г. Гмайнера, який створив у 1949 р. дитяче сирітське селище «SOS-кіндердорф». В Україні у 1995 р. таких будинків налічувалося вже 72, в них проживало 700 дітей, із них 495 прийомних [9, с. 86].

Таким чином, у період 1985–1990 рр. в Україні відбулася модернізація змісту, форм і методів опіки та виховання до більш гуманістичного напрямку соціальної політики й урахування міжнародного досвіду утримання дітей-сиріт. Проголошені пріоритети їх сімейного виховання, що зумовлені оновленим змістом влаштування вихованців до сімейних форм державної опіки – дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, змінили вектор соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти.

У 1991 р. Україною було ратифіковано прийняту Генеральною Асамблеєю ООН у 1989 р. «Конвенцію про права дитини» і підписано «Декларацію про виживання, захист та розвиток дітей». У ст.ст. 51, 52 Конституції України проголошено, що сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняється державою. Утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Проте, як показує сьогоднішня, практична реалізація конституційних норм, інших нормативних актів, спрямованих на поліпшення стану дітей, стикається із суттєвими перешкодами, що зумовлені реформуванням суспільного ладу, негативними тенденціями в галузі економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Висновки і пропозиції. Здійснивши ретроспективний аналіз наукових напрацювань науковців з означеного питання, можемо констатувати, що відповідно до історичних умов і обставин, особливостей державного устрою в Україні (1956–1991 рр.) функціонувала розгалужена система інтернатних закладів освіти, в яких навчалися та виховувались діти-сироти та діти соціально незахищених категорій населення. У педагогічному процесі інтернатних закладів освіти застосовувались різноманітні методи, які сприяли формуванню свідомості вихованців, їх моральному та естетичному вихованню, професіоналізації, всебічному розвитку гармонійної особистості. Однак мета виховання була зумовлена завданнями комуністичної партії, передбачала виховання комуністичної свідомості, утвердження ідеологічної моралі. Не враховувалися психологічні аспекти розвитку дітей, орієнтація на розвиток індивідуально-творчих задатків особистості, траплялися факти застосування неприпустимих вкрай жорстких та антипедагогічних засо-

бів виховного впливу, що засвідчувало нестачу як гуманістичних технологій виховання, так і кваліфікованого педагогічного персоналу шкіл-інтернатів.

Протягом (1956–1991 рр.) інтернатна система закладів освіти зазнала змін у розвитку опікуно-виховної діяльності: якщо 60-і рр. ХХ ст. характеризувалися домінуванням авторитарної системи соціального виховання дітей, то з кінця 80-х рр. поступово стала відбуватися модернізація опіки та виховання дітей-сиріт до більш гуманістичного напрямку соціальної політики.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в розгляді сучасного стану проблеми опіки та виховання дітей-сиріт в Україні.

Список використаної літератури:

1. Покась В.П. Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. 208 с.
2. Султанова Н.В. «Теорія і практика соціального виховання в інтернатних закладах освіти України (1956 – початок ХХІ ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2018. 480 с.
3. Янченко Т.В. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Чернігів, 2006. 240 с.
4. Цибулько Л.Г. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування, в умовах регіонального освітньо-виховного простору : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2014. 556 с.
5. Басова В.М. История социальной работы и социальной педагогики в России. Кострома : Сфера, 1999. 364 с.
6. Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР № 738 «Про організацію шкіл-інтернатів в УРСР» від 29 червня 1956 р. ДАМО (Державний архів Миколаївської області). Ф. Р–2817. Оп. 2. Спр. 9. 3 арк.
7. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / голов. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 378 с.
8. Плугатор І.Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945–1990 рр.) : автореф. дис. ... к-та пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2007. 26 с.
9. Карпенко О.Г. Соціально-педагогічна підтримка дітей в історичному контексті / О.Г. Карпенко, Т.В. Янченко. Київ : НПУ, 2006. 159 с.
10. Бондар А.Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967). Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1968. 223 с.
11. Кобзарь Б.С. Основы формирования гуманных взаимоотношений учащихся школ-интернатов для детей-сирот и детей, оставшихся без опеки

- родителей, во внеурочной деятельности. Київ : Стилос, 1999. 250 с.
12. Довідки відділу про підсумки перевірки стану справ в одній школі-інтернаті по кожній області Української РСР (жовтень 1972 р.). ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Том 5. Спр. 8329. 22 арк.
13. Про введення в дію типового положення про загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР*. Київ, 1978. № 19. С. 6–25.
14. Артемова Л.В., Березняк Є.С., Білоусова В.О. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР у десятій п'ятирічці та ін. / ред. кол.: В.Ю. Тараненко (голова) та ін. Київ : Рад. школа, 1981. 335 с.
15. Артемова Л.В. Історія педагогіки освіти: підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
16. Основні документи про школу / упор. Березняк Є.О. Київ : Радянська школа, 1973. 352 с.
17. Кобзар Б.С., Постовойтов Є.П. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. Київ : Стилос, 1997. 312 с.

Lialiuk H. Guardianship and education of orphan children in boarding schools of Ukraine (1956–1991)

The article highlights the problem of education of orphans in state care institutions, the need to introduce innovative approaches to provide professional assistance to orphans on the basis of scientifically sound concepts of education. A review of scientific research of modern scientists, which cover the historical aspects of the problem of care and upbringing of orphans in boarding schools in Ukraine (1956–1991).

The specifics of the organization of education of orphans in boarding schools, the activities of public authorities in the field of social protection of children are outlined. The main tendencies in the system of guardianship and educational institutional institutions (1956–1991) are characterized.

Positive pedagogical experience of organizational and educational work with orphans is singled out. In the pedagogical process of boarding schools, various methods were used that contributed to the formation of the consciousness of students, namely: conversation, explanation, example, imitation (role models); discussion of events, facts, books; watching movies and slides, TV shows and theater performances, etc.

An example was considered an effective method of moral education. The development of conscious discipline of children was one of the key tasks of boarding schools. Stimulation of pupils to socially useful, self-service work was carried out by the organization of socialist competitions: between classes, "detachments", "links", and also by material encouragement which pupils received as a result of productive work in workshops. Among the methods of control and analysis of the effectiveness of education in boarding schools, educators paid great attention to pedagogical observation, analysis of the results of socially useful work, the implementation of assignments.

Attention is drawn to the shortcomings in the system of educational work of boarding schools. In particular, in orphanages and boarding schools, organization, uniformity, and pedagogical dictates were instilled. Education became formal, the psychological aspects of children's development were not taken into account, and special training of orphans for post-boarding adaptation and integration was not carried out. It is noted that in the period (1985–1991) in Ukraine there was a modernization of the content, forms and methods of care and education to a more humanistic direction of social policy and taking into account the international experience of maintaining orphans.

Key words: orphans, guardianship, upbringing, boarding schools, Ukraine.